

A Critical Review of the Conventional Interpretation of Moses' Anger at Aaron

Zohreh Narimani

Assistant Professor, University of Sciences and Teachings of the Holy Qur'an, Faculty of Qur'anic Sciences, Kermanshah, Iran.
E-mail: narimani@Qur'an.ac.ir

Article info.

Article type:

Research Article

Article history:

Received 13 May, 2023

Received in revised form 09

October, 2023

Accepted 10 October, 2023

Published online 22

September, 2024

Abstract

The multifaceted narrative of Prophet Moses and the Israelites (Banī Isrā'īl) has been a subject of contemplation from various perspectives. A significant part of this narrative involves the confrontation of Moses and Aaron, where, as interpreted by exegetes, Moses reproached Aaron harshly. This event occurred following Moses' departure for his divine appointment and the Israelites' subsequent worship of the Golden Calf. During Moses' ten-day delay, the Israelites insisted on adopting a tangible deity until his return. In response, Sāmīrī crafted a golden calf that emitted sounds like a cow (Qur'an, 20:87-88). Aaron's extensive efforts to dissuade the people from this sedition were futile (ibid, 7:150). Informed by God of the deviation of his people before his return, Moses returned in anger and confronted his brother Aaron, questioning him about this deviation. Interpreters suggest that this confrontation involved Moses physically seizing Aaron's beard and head in anger.

Keywords:

Moses, Aaron, Calf-

Worship, Anger, Critique and

Analysis.

Cite this article: Narimani, Z. (2024). A Critical Review of the Conventional Interpretation of Moses' Anger at Aaron. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 14(2), 145-159. <http://doi.org/10.30512/kq.2023.20090.3679>

© The author(s).

Publisher: Meybod University.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2023.20090.3679>

Extended Abstract

Introduction

The multifaceted narrative of Prophet Moses and the Israelites (Banī Isrā'īl) has been a subject of contemplation from various perspectives. A significant part of this narrative involves the confrontation of Moses and Aaron, where, as interpreted by exegetes, Moses reproached Aaron harshly. This event occurred following Moses' departure for his divine appointment and the Israelites' subsequent worship of the Golden Calf. During Moses' ten-day delay, the Israelites insisted on adopting a tangible deity until his return. In response, Sāmirī crafted a golden calf that emitted sounds like a cow (Qur'an, 20:87-88). Aaron made extensive efforts to dissuade the people from this sedition, but it was futile (ibid, 7:150). Informed by God of the deviation of his people before his return, Moses returned in anger and confronted his brother Aaron, questioning him about this deviation. Interpreters suggest that this confrontation involved Moses physically seizing Aaron's beard and head in anger.

Methodology

It is evident that the most reliable source for affirming or refuting any interpretation of the Qur'ān is the Qur'ān itself. The method of interpreting the Qur'ān through the Qur'ān, allowing it to elucidate its own meanings, is considered as the most trustworthy approach for resolving ambiguous or obscure interpretive issues. This involves examining the context, considering the circumstances of revelation, analyzing Qur'anic vocabulary within its semantic domain, and other related methods. Applying this methodology to the present topic has yielded robust evidence supporting a novel interpretation. Additionally, we revisited the narrative by consulting authoritative Arabic lexicons to understand the terminology employed in the verses. It is noteworthy that this study initially compiles and criticizes the views of interpreters from both Sunni and Shiite traditions before presenting an alternative interpretation that challenges conventional interpretation.

Discussion

Analyzing verses related to Moses' interaction with Aaron underscores the necessity of considering biblical sources when interpreting narratives about Israelite prophets. The pervasive influence of biblical culture on Islamic traditions and, in turn, on Muslim perceptions cannot be overlooked. This influence has sometimes led to underestimating the infallibility and status of great prophets, resulting in unjust attributions to them. In some instances, interpreters have failed to conduct comprehensive analyses due to reliance on these preconceived notions, thus offering justifications or explanations rooted in those traditions. While this criticism does not diminish the invaluable contributions of interpreters throughout history, all Qur'an scholars are indebted to the illumination provided by these esteemed scholars and we benefit from their generously spread scientific feast in numerous instances. However, it is evident that, apart from the Word of God and His Noble Book, no written work or text is infallible or free from imperfection.

The Qur'ān occasionally departs from its established narrative style to emphasize specific points. For instance, in contrast to its usual brevity in narrating events, it provides detailed descriptions in the story of Moses and Sāmirī. In the face of this issue, interpreters and Qur'an researchers should raise serious questions. One purpose for this care is to refute accusations against Aaron by highlighting his wisdom and patience during this ordeal. Indeed, this aspect of interpretation has been overlooked so far, which have unfortunately caused injustice against this prophet.

Conclusion

From the analysis of the verses involving Moses' alleged aggression at Aaron, several conclusions emerge as presented below.

Prophet Moses, informed beforehand by God, was fully aware of Aaron's innocence. Upon returning from his mission, Moses asked the Israelites, Aaron, and Sāmirī about the details of what had happened. The narrative can be imagined as a courtroom setting, with Moses acting as a judge, gathering Sāmirī, the Israelites, and Aaron in one assembly to investigate the matter thoroughly. Importantly, during this inquiry, Moses revealed the truth to all through compassion and dialogue alone. He established Aaron's innocence, exposed Sāmirī's great betrayal and punishment, and confirmed the error and deception of the Israelites for all time. This interpretation of the verses is in contrast to the Torah, which entirely omits Sāmirī from the narrative and even attributes the suggestion of calf worship and its creation to Aaron.

When encountering Aaron, Prophet Moses never physically assaulted him or subjected him to humiliation or disrespect. Instead, he gently drew Aaron closer by holding his head and respectfully questioned him about the Israelites' calf worship. In response, Aaron provided the necessary explanations, exonerated himself from any blame, and advised his brother not to reproach him or give their enemies a reason to celebrate.

As often observed in all narratives concerning the prophets of Israel, traces of *Isrā'īliyyāt* derived from the Torah can be found in this story too. This undermines the dignity of great prophets, thus underscoring the need for greater precision in presenting interpretations and understandings of Qur'anic verses to avoid such distortions.

To examine narrative verses (*āyāt al-qaṣaṣ*), it is of paramount importance to pay close attention to the terminology, the semantic features of words, as well as the narrative context, textual evidence, and the overall flow of the verses (*siyāq al-āyāt*). If we attempt to interpret verses without due consideration of the authentic meanings of words and the contextual environment surrounding the verses, our understanding of the Qur'anic text may be beset with serious deficiencies and successive ambiguities. Consequently, rather than serving the primary purpose intended by God and the Qur'an, such interpretations may become the source of numerous doubts (*shubuhāt*) and problems. Resolving this issue would then entail intellectual work and the use of substantial resources.

بررسی و نقد تفسیر مشهور خشم حضرت موسی بر هارون

زهرة نریمانی

استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه، ایران. رایانامه: narimani@quran.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۸</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: موسی (ع)، هارون (ع)، گوساله پرستی، خشم گرفتن، نقد و بررسی.</p>	<p>هدف: داستان پرفراز و نشیب حضرت موسی (ع) و بنی اسرائیل از وجوه گوناگون مورد تأمل است. بخشی از داستان در ارتباط با گلاویز شدن موسی (ع) با هارون (ع) است که به تعبیر مشهور مفسران، موسی (ع) هارون را سخت مورد عتاب قرار داد. مفسران معتقدند، این پرسش خشم‌آلود موسی از هارون، با خشونت و گرفتن ریش و سر هارون (ع) همراه شده است. پژوهش حاضر این دیدگاه را نقد می‌کند و تفسیر دقیق‌تری ارائه می‌دهد.</p> <p>روش پژوهش: روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و استفاده از تفسیر قرآن به قرآن است. بدیهی است، جهت تضعیف یا تحکیم هر تفسیری از قرآن، وثیق‌ترین سند و مرجع، کتاب خداست. این نوشتار پیرامون برخورد حضرت موسی (ع) با هارون (ع) تفسیری متفاوت از تفسیر مشهور تقدیم کرده است.</p> <p>یافته‌ها: یافته‌های این پژوهش عبارتند از:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. بررسی آیات مربوط به برخورد موسی (ع) با هارون (ع)، ما را مَصّر می‌سازد تا پیوسته و به عنوان یک سیره و رفتار همیشگی در هنگام تفسیر آیات مربوط به انبیاء الهی به ویژه، انبیای بنی اسرائیل از تورات غافل نباشیم؛ زیرا نفوذ و رهیافت فرهنگ توراتی در روایات اسلامی و ذهنیت مسلمانان غیر قابل انکار است. این ذهنیت و سلطه توراتی سبب شده تا مفسران از تدقیق در فهم برخی از آیات جامع بازمانده و با اتکاء بدان پیش‌فرض‌ها، به توجیهات و برشمردن دلایل و چرایی‌ها بپردازند. ۲. باید به سنت‌شکنی‌های قرآن توجه و اهتمام جدی داشت. یعنی اگر در آیه‌ای ما شاهد آن بودیم که خداوند از روشی ویژه در تبیین موضوعی استفاده نموده، آن موضع برایمان مهم جلوه کند. در داستان موسی (ع) و سامری، برخلاف سنت دیرینه‌ی قرآن که در قصص از بیان جزئیات دوری می‌کند، یکبار با شرح جزئیات و پرداختن به جوانب متعدد، قصه را دنبال می‌نماید و هدف آن است که اتهامات وارده بر موسی (ع) و هارون (ع) از سوی بنی اسرائیل را رد نماید. <p>نتیجه‌گیری: از بررسی آیات پیرامون برخورد حضرت موسی (ع) با حضرت هارون (ع) نتایج زیر حاصل شد:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. حضرت موسی (ع) در هنگام برخورد با هارون (ع) هرگز متعرض جسم ایشان نشد و با این کار زمینه توهین و تحقیر خود و هارون (ع) را فراهم نکرد؛ بلکه سر هارون (ع) را به نزدیک خود کشاند و با احترام و به آهستگی از او درباره ماجرای گوساله‌پرستی بنی اسرائیل پرسش کرد و حضرت هارون (ع) نیز، پاسخ داد. ۲. در تمام داستان‌های انبیای بنی اسرائیل، ردپای اسرائیلیات مبنی بر وهن انبیاء بزرگ مشاهده می‌شود، در این داستان نیز، روایات اسرائیلیات وجود دارد و این امر ما را بر دقت بیشتر در ارائه برداشت‌ها و تفاسیر آیات قرآن وا می‌دارد.

استناد: نریمانی، زهره. (۱۴۰۳). بررسی و نقد تفسیر مشهور خشم حضرت موسی بر هارون. کتاب قیّم. ۱۴ (۲)، پیاپی: ۱۴۵-۱۵۹.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2023.20090.3679>

© نویسنده.

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

داستان پرفراز و نشیب حضرت موسی (ع) و بنی اسرائیل از وجوه گوناگون مورد تأمل و واکاوی است. خداوند به دلایل فراوانی در آیات بسیاری از این پیامبر بزرگ الهی و دشمنان و قوم ایشان یاد کرده است. شباهت‌های بسیار در میان حوادث و سرنوشت قوم بنی اسرائیل و امت پیامبر اکرم (ص)، درس آموزی و آشکاربودن وجهه عبرت‌انگیزی قوم بنی اسرائیل و هشدار و تحذیر از مبتلاشدن به سرنوشت و اعمال آن قوم، شاید از مهم‌ترین دلایل کثرت بازگویی داستان بنی اسرائیل و حضرت موسی و دیگر انبیاء قوم است. بخشی از داستان حضرت موسی (ع) در ارتباط با برادرش هارون (ع) است که به تعبیر مفسران در آن ماجرا، موسی (ع) با برادر خود گلاویز شد و سخت ایشان را مورد عتاب قرار داد. ماجرا در پی به میعادرفتن موسی (ع) به مدت سی شب و طول کشیدن آن و انحراف قوم بنی اسرائیل و گوساله پرستیدن آنها رخ داده است. به فرموده قرآن، در پی تأخیر ده روزه موسی (ع) و اصرار قوم بر اتخاذ خدایی جسمانی تا بازگشت موسی (ع)، سامری مجسمه‌ای از طلا به شکل گوساله ساخت که از آن صدای گاو بیرون می‌آمد (طه: ۸۷-۸۸). هارون (ع) برای دورکردن قوم از این فتنه، تلاش بسیاری کرد، اما نتیجه‌ای در برنداشت (اعراف: ۱۷/ ۱۵۰). قبل از آنکه موسی (ع) میعاد را ترک کند، خداوند از انحراف قوم به موسی (ع) خبر می‌دهد و موسی (ع) غضبناک به سوی قوم باز می‌گردد و در هنگامه بازگشت با برادرش هارون (ع) مواجهه می‌شود و از این انحراف پرسش می‌کند. مفسران معتقدند، این پرسش خشم‌آلود موسی از هارون، با گرفتن ریش و سر هارون (ع) همراه شده است. طباطبائی بر این باور است که موسی (ع) سر و ریش هارون را در دست گرفت و کشید (طباطبائی، ۱۹۷۳، ج ۸، ص ۲۵۱). ابن‌عاشور صراحت دارد که موسی، هارون را توبیخ نمود و به قصد لطمه و آسیب‌دن به او، ریش و سر او را کشیده است (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ج ۱۶، ص ۱۷۱). پس از التماس و توضیح هارون (ع)، گویی موسی (ع) متقاعد گشته و هارون (ع) را بی‌گناه دانسته و آنگاه سامری را مخاطب می‌سازد. این موضوع و برداشت از رفتار و برخورد دو پیامبر خدا، سبب وهن هر دوی آنها و عادی‌ساختن رفتارهای ناصحیح و شتابزده از سوی انبیاء و نمایش دادن موسی (ع) به عنوان فردی خشن و عصبی است تا آنجا که دامنه خشمش، هارون (ع) پیامبر خدا را نیز در برمی‌گیرد. مفسران و پژوهشگران برای حل این اتهامات و شبهات، به بیان توجیحات و پاسخ‌های گوناگونی پرداخته‌اند. این پاسخ‌ها گاه نه تنها قانع‌کننده و کافی نیستند، بلکه در نوع خود اتهامی جدید به این دو پیامبر بزرگ خدا وارد می‌سازند. توجیحاتی از قبیل عادت و شیوه مرسوم قوم در گرفتن ریش و سر هنگام سخن‌گفتن (طوسی، بی‌تا، ج ۷، ص ۲۰۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۷۴۱)، ترک اولای موسی (ع) (رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۲، ص ۹۳)، بیدارکردن قوم بنی اسرائیل (ابن بابویه، ۱۹۸۸، ج ۱، ص ۸۸؛ سبحانی، ۱۳۹۰، ج ۱۲، ص ۱۷۳؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۲۸۴)، اثبات غضب برای خدا بودن (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۱)، تنبیه هارون (ع) به سبب کم‌کاری (صادقی‌تهرانی، ۱۴۰۶، ج ۱۱، ص ۳۱۳؛ شوکانی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۸۳) و کشیدن سر هارون (ع) برای آرام‌کردن وی (سید مرتضی، ۱۴۰۳، ص ۸۱)، همگی تلاشی در جهت تفسیر و تبیین چرایی موضوع است. افزون بر تفاسیر، مقالاتی نیز در این باره به رشته تحریر درآمده‌اند. از جمله، مقاله «ارزیابی دیدگاه‌ها درباره چرایی برخورد غضب‌آلود حضرت موسی (ع) با هارون (ع) در قرآن» اثر ناصر حیدرزاده و مرضیه علی محمدی در نشریه تفسیر پژوهی است که نویسندگان به نتایجی همچون «مسئولیت هارون (ع) نسبت به هدایت بنی اسرائیل»، «نشان‌دادن بزرگی و قبح گناه بنی اسرائیل»، «تجلی غضب الهی در غضب انبیاء»، «تبعیض قائل نشدن بین خطای خویشاوند و بیگانه» و «تفاوت در علم و مظاهر علم» دست یافته‌اند. مقاله دیگر «بررسی دیدگاه آیت الله معرفت در تحلیل برخورد موسی (ع) با هارون بعد از واقعه گوساله‌پرست شدن بنی اسرائیل» اثر حمید نادری قهفرخی در نشریه دین و دنیای معاصر است که در آن نویسنده به ارزیابی و تحلیل

رای معرفت در این باره مبنی بر طبیعی بودن غضب موسی(ع) و توصیف تلاش‌های آن حضرت در راستای مجازات و اصلاح بنی‌اسرائیل پرداخته است. نیز، مقاله «بررسی تحلیل علامه طباطبائی از بازخواست هارون(ع) توسط موسی(ع)» اثر حمید نادری قهفرخی و عبدالکریم بهجت‌پور در نشریه اندیشه نوین دینی است که در آن علامه معتقد بود، اختلاف سلیقه انبیاء در نحوه اجرای احکام، سبب این رفتار شده است. مشاهده می‌شود، هر آنچه پژوهش به صورت تک‌نگاری و یا ذیل تفسیر آیات در تفاسیر فریقین به رشته تحریر در آمده است، همگی از این پیش‌فرض برخوردارند که موسی(ع) در هنگام بازگشت از میعاد به شدت خشمگین بود و در پی این خشم، ریش و سر برادر خود، هارون(ع) را کشید و هارون از او می‌خواهد که از این کار در کیان قوم، خودداری کند و دشمنان هارون را به خاطر این رفتار شادمان نکند. در مجموع باید گفت، برخورد موسی(ع) و هارون(ع) با یکدیگر در پی گوساله‌پرستی بنی‌اسرائیل مورد توجه مفسران و پژوهشگران قرار داشته است و در این باره پژوهش‌های گوناگون صورت گرفته است که نوع رویکرد پژوهشی و نتایج آن با این پژوهش متفاوت است. از این نظر پژوهش حاضر و نتایج آن در نوع خود بدیع است.

۲. تحلیل معنای مصطلحات چالشی

همانگونه که آمد، آنچه در محور بحث این پژوهش مطرح شده است، عبارت «لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي» و «وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ» در آیات سوره‌های اعراف و طه است. در این نوشتار، قبل از پرداختن به موضوع، آیات مربوط به آن بیان می‌شود و آنگاه، به تحلیل و بررسی آن می‌پردازیم.

الف. ﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأُلُوحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنُ أُمِّ إِبْنِ الْقَوْمِ اسْتَصْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلَا لِأَخِي وَادْخُلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ (اعراف: ۱۷-۱۵۰-۱۵۱).

ب. ﴿وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَىٰ* قَالَ هُمْ أَوْلَاءٌ عَلَيَّ أَنْزِلْنِي عَلَيْهِمْ فَكُونُوا خَاسِرِينَ* وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنُ أُمِّ إِبْنِ الْقَوْمِ اسْتَصْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلَا لِأَخِي وَادْخُلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ (طه: ۸۳-۹۷).

ب. ﴿وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَىٰ* قَالَ هُمْ أَوْلَاءٌ عَلَيَّ أَنْزِلْنِي عَلَيْهِمْ فَكُونُوا خَاسِرِينَ* وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنُ أُمِّ إِبْنِ الْقَوْمِ اسْتَصْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلَا لِأَخِي وَادْخُلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ (طه: ۸۳-۹۷).

همانگونه که در آیات بالا مشاهده می‌شود، پس از بازگشت غضب‌آلود حضرت موسی(ع) از میقات، به دنبال باخبر شدن از انحراف قوم، موسی(ع) با سه نفر سخن می‌گوید: قوم بنی‌اسرائیل، هارون(ع) و سامری. اولین مخاطبان حضرت موسی(ع)، قوم بنی‌اسرائیل است که بدون هیچ تهاجم و یا گلاویز شدنی، کلام خود را متوجه آنان می‌کند و با تحننی پیامبرانه از آنان علت گرفتاری در دام فتنه را می‌پرسد: ﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدًّا حَسَنًا أَ فَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أُرَدْتُمْ أَنْ يُحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبَ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي﴾ (طه: ۲۰/۸۶). تعبیر «یا قَوْمِ»، یادآوری وعده نیک خداوند بر آنان و متذکر شدن حلول غضب خداوند،

همگی دلیل محکمی بر تحنن ایشان نسبت به قوم منحرف شده است. سپس حضرت موسی (ع) با هارون (ع) سخن می‌گوید که در سوره طه و اعراف از چگونگی مکالمه آنان با هم سخن به میان آمده است. مخاطب سوم نیز، سامری است که موسی (ع) دلیل این فتنه برپا کردن را از او جویا می‌شود و او در ابتدا شیوه ساخت گوساله را و در پایان دلیل این گمراهی، یعنی چیره شدن هوای نفس بر او را بیان می‌کند. نکته قابل توجه در این سه محاوره آن است که بر اساس رأی مفسران و آنچه شایع است، موسی (ع) فقط با هارون (ع) با حالت عتاب سخن گفته و این حالت از نحوه و کیفیت گویش نیز فراتر رفته و به برخورد فیزیکی با هارون (ع) مبادرت ورزیده است. نیاز به بیان نیست که در این برخورد فیزیکی، کشیدن و گرفتن ریش و سر برادر، نوعی تحقیر و اهانت آشکار است. هرچند برخی چون طوسی و طبرسی امکان وهن آمیز نبودن این حالت را نیز داده‌اند و آن را نوعی سنت میان قوم برشمرده‌اند (طوسی، بی تا، ج ۷، ص ۲۰۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۷۴۱)؛ اما این صرفاً ادعای بدون دلیل و قرینه است و به صرف احتمال، نمی‌توان از ظاهر آیات عبور کرد. حال اگر در واژگانی که از منظر مفسران در معنای اهانت است، تأمل و درنگی ویژه در حوزه علم لغت و زبان عربی داشته باشیم، می‌توان پاسخی کافی و جامع برای شبهات و پرسش‌های مشهور در این باره جستجو نمود.

۳. بررسی لغوی و ادبی واژگان «لِحْيَةٍ» و «جَرٍّ»

اگر در عبارات ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي﴾ (اعراف: ۱۷/ ۱۵۰) و ﴿أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ﴾ (طه: ۲۰/ ۹۴)، کنکاشی دقیق و ادیبانه داشته باشیم و به جای استفاده از پیش فرض خشمگین بودن موسی (ع) و خشم گرفتن ایشان بر هارون (ع)، به بررسی این واژگان با تکیه بر کتب لغت قدیم و اقدام که به عصر نزول قرآن نزدیک‌تر هستند، بپردازیم، آنگاه در تفسیر آیه به چیزی کاملاً متفاوت و متباین با آنچه تا کنون گفته شده است، خواهیم رسید. در ادبیات عرب «لِحْي» و «لَحْيَان» به معنای دو استخوان زیر چانه است که محل رویش دندان‌ها و ریش است. لفظ «المُلاحاة» مشتق از آن و در معنای مقاومت، مخاصمه، ملامت و سرزنش است^۱ (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۲۹۶؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۵، ص ۱۵۵؛ ابن‌درید، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۷۲). در روایت نیز از «ملاحاة الرجال» منع شده است (طریحی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۳۷۳). همچنین، واژه «اللِّحاء» در معنای لعن آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۲۹۶؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۵، ص ۱۵۵؛ ابن‌درید، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۷۲).

واژه دیگر که برای فهم حقیقی آیات، تدقیق در آن لازم به نظر می‌رسد، واژه «جَرٍّ» است. در کتب لغوی، «جَرٍّ» در معنای جذب آمده است. نکته مهم این است که عرب، چرم نرمی را که با آن بینی اسبان سواری را می‌پیچانند، «جریر» می‌نامد (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۱۲۵؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۰، ص ۲۵۸). بدین ترتیب، می‌توان برخلاف رأی مشهور، عبارات متضمن «اللِّحْيَةِ» و «يَجُرُّ» را نه در معنای کشیدن واقعی سر و ریش، بلکه در معنایی متناسب با گوهر معنایی لغوی گرفت. به بیان روشن‌تر، از آنجا که در ادبیات عرب، یکی از کاربردهای «لِحْيَةٍ» برای مخاصمه و جستجوی از دلیل است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۲۹۰)، می‌توان عبارت «لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي» را در معنای «مرا سرزنش نما» گرفت. به علاوه، در میان یهود و حتی عرب، ریش نشان و خبر از آبرو و وجاهت دارد^۲

۱. «من قولهم: لَحَيْتُ الرَّجُلَ الْحَاةَ لَحِيًّا: إِذَا لَمْتَهُ وَعَدَلْتَهُ، وَ لَأَحَيْتُهُ مُلَاحَاةً: إِذَا نَازَعْتَهُ. وَ بَيْنِي وَ بَيْنَهُ مُلَاحَاةٌ، أَي مَنَازَعَةٌ، مِنْ لَأَحَاةٍ: إِذَا نَازَعَهُ» (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۲۹۶).

۲. در روز هفتم تمامی موی خود را بتراشد از سر و ریش و آبروی خود، یعنی تمامی موی خود را بتراشد و رخت خود را بشوید و بدن خود را به آب غسل دهد.

(لاوی ۹:۱۴). بنابراین، عبارت «لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي» می‌تواند به معنای «آبرویم را نبر» نیز باشد. دیگر آنکه چون عرب برای واژه «يُجْرُ» از معنا و کلمه جذب استفاده کرده و در اصطلاح، برای چرم نرم نیز به کار می‌برد؛ می‌توان این واژه را در معنای کشیدن آرام سر هارون(ع) به نزدیک خود جهت سخن گفتن به آهستگی، نجوا و دور از هیاهو گرفت؛ یعنی آنکه موسی(ع) پس از دیدن انحراف قوم، هنگام مخاطب قراردادن هارون(ع)، به آهستگی سر او را نزدیک خود گرداند و با لحن و حالتی نجواگونه، از ایشان درباره چگونگی ماجرا پرسش کرد و هارون(ع) در آنجا که نوعی دادگاه تشکیل شده است، متذکر می‌شود که با من در این باره مخاصمه ننما و من را دشمن شاد نکن و دلایل سکوت و پافشاری نکردن خود را بیان می‌کند و خود را نزد بنی اسرائیل و موسی(ع) تبرئه می‌کند. برای آنچه در این باره از منظر لغوی گفته شد، از قرآن دلایل محکم و متقنی وجود دارد که در ادامه بدان‌ها خواهیم پرداخت.

۳-۱. دلایل قرآنی مبنی بر صحت رأی پیشنهادی

بدیهی است، جهت تضعیف یا تحکیم هر رأی و تفسیری از قرآن، بهترین و وثیق‌ترین سند و مرجع، کتاب خداست. تفسیر قرآن به قرآن و به نطق در آوردن قرآن برای فهم خود، قابل اعتمادترین روش تفسیری است که می‌تواند نکات مبهم و تاریک تفسیری را روشن کند. رجوع به قرآن اعم از تدقیق در سیاق، توجه به فضای نزول، تفسیر واژگانی کلمات قرآن با عنایت به حوزه معنایی همان واژگان در قرآن و... می‌تواند به نیکی گره‌های تفسیری را بگشاید. درباره موضوع حاضر نیز، با عنایت به قرآن، دلایل محکم و متعددی وجود دارد که نظریه آمده را تحکیم می‌کند. دلایل به شرح ذیل است:

الف) نخستین دلیل را می‌توان در فضایی که قرآن برای این ماجرا ترسیم کرده است، جستجو کرد. بر اساس آیات قرآن، موسی(ع) به هنگام بازگشت از طور و بر اساس خبری که خدای تعالی به ایشان مبنی بر انحراف قوم داده بود، غضبناک به سوی قوم بازمی‌گردد. از این رو، بر اساس سیره و سنت پیامبران(ع) و با تأسی از خدای تعالی، به جستجوی دلیل از سه فرد اثرگذار در این باره پرداخته است. در واقع، می‌توان این دیدار را دیداری محکمه‌گونه دانست که موسی(ع) متهمان را حاضر کرده است و از آنان درباره وقوع این رویداد، پرسش می‌کند. طبق آیات سوره طه، اولین گروهی که مورد خطاب و پرسش موسی(ع) قرار می‌گیرند، قوم بنی

اسرائیل است: ﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدًّا حَسَنًا أَ فَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي...﴾ (طه: ۸۶/۲۰). نکته مهم این است که موسی(ع) با هر گروه، بنا به میزان و سطح عمل و تأثیرگذاری‌شان گفتگو نموده است. موسی(ع) در مواجهه با قوم، از وعده نیک خدای تعالی و برانگیختن شوق رجا و در ادامه، از امکان حلول غضب الهی بر آنان سخن گفته و حالت خوف را در آنها زنده کرده است. در حقیقت، ایشان با برانگیختن خوف و رجا، زمینه توبه و پشیمانی آنها و ناامید نشدن از درگاه رحمانی خداوند را فراهم کرده است. موسی(ع) پس از شنیدن پاسخ قوم، خطاب خود را متوجه هارون(ع) نموده است و با ایشان به گفتگو می‌پردازد: ﴿قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَ فَعَصَيْتَ أَمْرِي قَالَ يَا بُنَّ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي﴾ (طه: ۹۴/۲۰). در گفتگوی موسی و هارون(ع) چند نکته به خوبی هویداست: اول آنکه قرآن خبر می‌دهد، هارون(ع) منحرف نگشت و برعهد خود و رسالتش پای برجا ماند. افزون بر این، موسی(ع) از او پرسش کرد تا هارون(ع) دلیل سکوت و عدم پافشاری خود را آشکارا بیان نماید. سوم آنکه هارون(ع) بدون هیچ ترس و هراسی، تنها دلیل خود را از اختیار سکوت تشریح کرد. بدین ترتیب، می‌توان احتمال داد که موسی(ع) در محکمه برای کشف حقیقت، از هارون(ع) پرسش می‌کند. این پرسش برای روشن شدن ماجراست. از آنجا که هارون(ع) در مرتبه دوم پرسش است و پیش از این، موسی(ع) از بنی اسرائیل سؤال کرد و آنها را تحذیر و بیم داد و آثار پشیمانی را در قوم مشاهده نمود، غضب او فروکش کرد و دیگر شایسته نبود، برادر خود را که در جایگاه پیامبری قرار دارد و به اقرار موسی(ع) گمراه نشده است، چنین

مورد تهاجم فیزیکی قرار دهد و سر و ریش او را به نشانه غیظ و نفرت بکشد. موسی (ع) پس از مخاطب ساختن هارون (ع)، به سامری نگاه کرد و از ایشان علت انحراف را جویا می‌شود: ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا﴾ (طه: ۲۰ / ۹۵-۹۷). نحوه پرسش موسی (ع) از سامری به عنوان متهم اصلی ماجرا نیز، مانند مخاطب قرار گرفتن بنی اسرائیل است. موسی (ع) فقط با کلامی صریح و آشکار از سامری علت کار را جویا می‌شود و پس از شنیدن سخن سامری، به او وعده هلاکت خود و گوساله و نیز، عذاب در جهنم را می‌دهد. مطابق رأی مشهور میان مفسران، گویی موسی (ع) فقط از هارون (ع) خشمگین بوده و با حالتی تهاجمی ایشان را متنبه کرده است. حال، یک پرسش مهم در اینجا مطرح می‌شود که چرا باید بر هارون (ع) که هیچگونه کوتاهی و تقصیری نداشته و از سلسله جلیله پیامبران الهی است و در قرآن، بارها از او با عناوینی چون صاحب وحی^۱ (نساء: ۱۶۳/۴)، هدایت یافته و محسن^۲ (انعام: ۸۴/۶)، صاحب فرقان و ضیاء (انبیاء: ۴۸/۲۱)^۳ و سلطان مبین (مؤمنون: ۲۳/۲۴)^۴ و مخاطب سلام خداوند^۵ (صافات: ۱۲۰/۳۷) یاد و تجلیل شده است، این نحوه و این حجم از خشم و غضب فقط فرو ریزد؟ آیا این رفتار زبینه یک انسان معمولی و منصف هست که ما بخواهیم، دو پیامبر بزرگ الهی را بدان متصف کنیم؟

ب) دومین دلیل بر تفسیر مختار، خبر دادن خداوند از انحراف قوم توسط سامری در هنگامی است که موسی (ع) هنوز میعاد را ترک نکرده بود. پیش از آنکه موسی (ع) میعاد را ترک کند، خداوند به ایشان خبر گمراه شدن قوم را داده و نقش اصیل این گمراهی را نیز سامری معرفی کرده است: ﴿قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ﴾ (طه: ۸۵/۲۰). حال، موسی (ع) با چنین علمی با برادر خود هارون (ع) روبرو گشته است. وقتی که خداوند از بی‌گناهی هارون (ع) به ایشان خبر داده و تمام مسئولیت را متوجه سامری کرده، چگونه موسی (ع) به عنوان پیامبر بزرگ خدا، بی‌توجه به کلام خدا، به آن فرد که هیچ تقصیری نداشته است، اینگونه حمله‌ور می‌شود؟ آیا این برداشت از سیره موسی (ع)، ستم به ساحت رسالتی و عصمت والای ایشان نیست؟ ممکن است، این پرسش مطرح گردد که با وجود علم موسی (ع) به نقش و کار سامری، چرا حتی در مقام پرسش از هارون (ع) استفسار می‌کند؟ در پاسخ باید گفت: این پرسش بیشتر به دلیل آشکار شدن پاسخ هارون (ع) و تبرئه ایشان از هر نوع نقشی در این انحراف است. به این معنا که خداوند در صدد است تا هارون (ع) را از اتهامات بنی اسرائیل مبرا سازد و دلیل سکوت ایشان، یعنی تلاش برای نشکستن وحدت قوم را به عنوان یک اصل مهم تبیین کند. بعلاوه، از ویژگی دیگر قوم یهود، یعنی فراهم بودن زمینه تجزیه و تفرقه در آنان پرده بردارد.

۱. ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالتَّيِّبِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَ عِيسَى وَ الْيُوسُفَ وَ هَارُونَ وَ سُلَيْمَانَ وَ آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾.

۲. ﴿وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَ نُوْحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسَى وَ هَارُونَ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾.

۳. ﴿وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ﴾.

۴. ﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَى وَ أَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾.

۵. ﴿سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَ هَارُونَ﴾.

ج) سومین دلیل، در نوع بیان هارون(ع) تبیین می‌شود. طبق تقریر مشهور و بیان مفسران، هارون(ع) به هنگام مواجهه خشن و فیزیکی موسی(ع) با خود، ملتسمانه از او می‌خواهد که ریش و سرم را نگیرد. در قرآن از مشتق «أخذ» استفاده شده است. مطابق کتب لغت، واژه «أخذ» از اضداد نیست و یک معنای مشهور و شایع آن، گرفتن است. اگر از اضداد بود، همراه شدن آن با (لای) نهی بیهوده بود. آشکار است که در ادبیات عربی و حتی فارسی، دستور به نگرفتن چیزی برای آغاز کاری و هنگام مبادرت به آن است؛ اما هنگامی که شخص چیزی را اخذ نمود، بلاغت کلامی حکم می‌کند که دستور به رهاکردن آن داده شود. از این رو، اگر واقعاً موسی(ع) به طور فیزیکی سر و ریش هارون(ع) را گرفته باشد، باید هارون(ع) از او بخواهد که سر و ریشم را رها کن و از افعالی چون «دَعَّ و اَثْرَكَ» استفاده کند، نه آنکه ملتسمانه از او بخواهد تا آن را نگیرد. بنابراین، عبارت «لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي»، به معنای «مرا مؤاخذه نکن» می‌باشد و نمی‌توان آن را به معنای «رها کن و ترک کن» گرفت.

د) چهارمین دلیل، پیرامون نوع خشم موسی از انحراف قوم است. غضب موسی(ع) به سبب انحراف قوم از جنس غیظ و خشمی نبوده است که خروجی آن رفتارهای نابهنجارانه و غیر قابل کنترل چون کشیدن موی ریش و سر و... باشد. پیش از این در نگاشته‌ای دیگر با پرداختن تفصیلی و دقیق به مقوله غضب، غیظ و سخط، تفاوت‌های این واژگان و حوزه کاربردی آنها در قرآن مورد کاوش قرار گرفت و نتیجه چنین شد که «غضب یکی از صفات خدای تعالی، انبیاء و خاصان است که بر خلاف «غیظ»، از انگیزه و هدفی الهی برخوردار است و حالت «غضب» صرفاً، ترسیم‌گر برخی افعال خداوندی و جلوه‌های رفتاری انبیاء و خاصان است. از این رو، به دلیل ریشه معنایی واژه و انگیزه آن، رخداد این وصف، قابل مذمت نیست. انبیاء الهی چون موسی(ع) و یونس(ع) دچار «غضب» شده‌اند و نه «غیظ» و به همین دلیل، از اتهامات اسرائیلی چون خشن بودن و... مبرا هستند (نریمان، اقبالی و چهری، ۱۴۰۰، صص ۲۳۵-۲۳۶). برخلاف دیدگاه غالب مفسران، ما برآنیم که موسی(ع) از هارون(ع) به آرامی فقط پرسش کرده و هیچ‌گونه برخورد فیزیکی نداشته است. موسی(ع) در این پرسش با حفظ حرمت و جایگاه برادرش به آهستگی و در نجوا، پرسش خود را از ایشان مطرح کرده است. هارون(ع) نیز برای دفع احتمال مؤاخذه از سوی موسی(ع)، با تعبیر آمده از مؤاخذه نشدن خود خبر داده و نتیجه مؤاخذه، یعنی دشمن شادشدن را هشدار داده است. تعبیر به کار رفته «ابنِ أُمِّ» نیز برای تذکر حقیقت و جایگاه رسالتی خود و اشتراک ایشان در امر مهم مأموریت خود با موسی(ع) است.

۲-۳. دلایل غیرقرآنی مبنی بر صحت رأی پیشنهادی

علاوه بر دلایل قرآنی فوق‌الذکر، شواهدی از غیر قرآن هم مؤید دیدگاه مختار این مقاله است که عبارتند از:

الف) با تکیه بر سیره و اخلاق حسنه انبیاء الهی که پیوسته دیگران را بدان تذکر می‌دهند، اگر موسی(ع) از سر غضب خود با هارون(ع) گلاویز شده بود، چرا پس از آنکه موسی(ع) دلایل هارون(ع) را شنید، در پی عذرخواهی از وی برنیامد تا بدان وسیله از این پیامبر خدا که در انظار همگان بدو حمله‌ور شده بود، دلجویی کند؟ آیا این تفسیر، اثبات خطا و گناه در حین رسالت و در امر هدایت و رسالتی برای پیامبری چون موسی(ع) نیست؟ آیا این تقریر از آیه در معنای عمل نکردن به توصیه‌های رفیع اخلاقی معصومان الهی که همگی از سرچشمه زلال وحی برخوردارند، نیست؟ انبیاء و اهل بیت(ع) پیوسته سفارش به پرهیز از عمل و قضاوت عجولانه به صرف داشتن شک و تردید کرده‌اند و توصیه شدید به پذیرش عذر برادر مؤمن و حتی در مرتبه بالاتر، عذرتراشی برای او می‌کنند. رسول مکرم اسلام(ص) می‌فرماید: «لَا تَصْرِمُ أَخَاكَ عَلَىٰ ارْتِيَابٍ وَلَا تَقْطَعُهُ دُونَ اسْتِعْتَابٍ، لَعَلَّ لَهُ عَذْرًا وَأَنْتَ تَلُومُ بِهِ، إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُنْصَلِّ عَذْرًا، صَادِقًا كَانَ أَوْ كَاذِبًا فَتَنَالَكَ الشَّفَاعَةُ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۳۹۱). به صرف شک و تردید، از برادرت مبر و بدون

آنکه از او بخواهی رضایت تو را به دست آورد، با وی قطع رابطه مکن؛ ممکن است عذری داشته باشد و تو [بی جهت] او را سرزنش کنی. عذرخواهی معذرت خواه را، چه راست بگوید یا دروغ، بپذیر تا شفاعت شامل حال تو بشود.

ب) دلیل دیگر شباهت شبهه انگیز این تفسیر شایع با متن تورات است و این احتمال وجود دارد که تفسیر مشهور از آیات محل بحث به دلیل رهیافت و نفوذ و غلبه اسرائیلیات و قرائت توراتی از آیات قرآن باشد. در تورات ماجرای بازگشت موسی (ع) از طور چنین وصف شده است: «بنی اسرائیل در پی تأخیر موسی بر گرد هارون (ع) جمع شده و درخواست ساخت خدایی نمودند که نزدشان بخرامد. بلافاصله، در پی این درخواست، هارون (ع) دستور به جمع آوری طلاجات و زیورآلات نمود و آنها اطاعت امر کردند. هارون (ع) نیز آنها را از بنی اسرائیل گرفت و با قلم نقش کرد و از آن گوساله ریخته شده ساخت و گفت: بنی اسرائیل! این گوساله، خدایان شما است و برای آن قربانگاهی برقرار ساخت و فردای آن روز را عید پهوه اعلام نمود. در این هنگام، خداوند به موسی (ع) خبر فاسد شدن قوم و گوساله پرست شدن آنها را داد. در این گفتگو، خداوند از موسی (ع) می خواهد تا اجازه نابودی قوم را بدهد؛ اما موسی (ع) با تضرع مانع این کار گشته و به سوی قوم خود باز می گردد. هنگام مشاهده قوم در وضعیت و حالت گوساله پرستی، از خشم خود الواح را انداخت و آنها را شکست و گوساله را در آتش سوزاند. آنگاه خطاب را متوجه هارون (ع) کرد و به گونه سرزنش از هارون (ع) می پرسد که «این قوم به تو چه کرده بودند که گناه عظیمی بر ایشان آوردی؟ هارون (ع) نیز در پاسخ اقرار می کند که من گفتم: طلاجات را بیاورید و...» (خروج ۳۲: ۱-۲۸). مشاهده می شود که وجه مشترک تورات و تفسیر مشهور از آیات قرآن، وهن دو پیامبر بزرگ خدا، یعنی موسی و هارون (ع) است. در این دو گزارش، هارون و موسی (ع) بر سبک و سیره انبیاء الهی استوار نبوده و حتی اصول اخلاقی را رعایت ننموده و به رفتار خفیف و ضرب و شتم در پی خشم آنی برآمده اند. از آنجا که در تورات، تأکید بسیار بر گناهکار بودن هارون (ع) شده است؛ شاید مفسران با داشتن چنین ذهنیتی نسبت به هارون (ع)، پرخاش و تهاجم موسی (ع) نسبت به وی را امری دشوار و غیر قابل باور ندانسته و آن را حمل بر صحت نموده و فقط به دنبال چرایی و توجیه ماجرا برآمده اند.

ج) دلیل دیگر که شایسته بود، مفسران امامی در هنگام بررسی و تفسیر آیه با حساسیت ویژه ای بدان عنایت می داشتند، تمرکز بر حدیث منزلت و برقراری ارتباط و وجه شبه بین حضرت علی (ع) و هارون نبی (ع) است. در روایت صحیح از تبیین جایگاه و منزلت حضرت علی (ع) و برقراری مشابهت با هارون سخن به میان آمده است و پیامبر اکرم (ص) خطاب به حضرت علی (ع) فرموده اند: «أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۵۹؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۱۰۷). رسول خدا (ص) برای بالابردن جایگاه حضرت علی (ع) و نشان دادن مقام و منزلت شان، ایشان را با حضرت هارون مقایسه نموده اند. این امر اقتضاء را دارد که هارون مورد تکریم و ستایش پیامبر اکرم (ع) قرار گرفته باشد و امکان صدور هرگونه خطا و ترک اولایی از ایشان دور باشد. اگر علمای اهل سنت اصرار در تأیید و نسبت دادن خطاهایی چون ترک اولی و یا کم کاری به حضرت هارون (ع) داشته باشند (طبری، ۱۴۱۲، ج ۹، ص ۴۴؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۸، ص ۲۵۹؛ قطب، ۱۴۲۵، ج ۳، ص ۱۳۷۴)، امری عادی و معمول است؛ زیرا اولاً، اهل سنت بر طبق دیدگاه و عقیده کلامی خود، بدان درجه از عصمتی که امامیه برای انبیاء قائل هستند، معتقد نیستند، ثانیاً، اثبات خطا و کاستی، برای پیامبری که در روایات متعدد و صحیح، حضرت علی (ع) را با او مقایسه نموده اند، دارای بار و ارزش کلامی و اعتقادی برای اهل سنت است. اگر طبق تفسیر مشهور، هارون به کم کاری در گمراهی قوم دچار شده بود یا به هر دلیل دیگری، ایشان در زمینه خلافت و جانشینی حضرت موسی (ع)، شایستگی تنبیه و برخورد خشن و تند فیزیکی موسی (ع) را داشت، آنگاه اثبات همان قصور و تقصیرها یا کندروی و تندروی ها برای امیرالمؤمنین (ع) به عنوان وجه شبه روایت، کاری ساده و ممکن است.

با بررسی تاریخی نقل این قرائت از فهم قرآن آشکار می‌شود، اولین کسی که به صراحت این رفتار به دور از عصمت را به موسی (ع) نسبت داد و هارون را در این باره مقصر و غیر موجه معرفی نموده است، طبری است. وی با اقوال و نقل‌های گوناگون در صدد است تا این گرفتن و کشیدن سر و ریش را به همان معنای برخورد تند فیزیکی موسی با هارون معرفی کند (طبری، ۱۴۱۲، ج ۹، ص ۴۴؛ ج ۱۶، ص ۱۵۰). پس از طبری نیز، مفسران به نقل از طبری و با تقویت این ذهنیت، اقدام به تشریح و تبیین این عمل و توجیه آن نموده‌اند. اگر رسول خدا (ص) میان علی (ع) و هارون (ع) شباهت برقرار کرده است، به یقین، مراد ایشان از این تشبیه، تکریم و تعظیم حضرت علی (ع) و مظلومیت ایشان و مهم‌تر از همه، پیشگویی حوادث آینده پس از پیامبر (ص) و رفتار امت با ایشان است. وجه شبه آن، استضعاف و کنارزدن هر دو وصی و مهم‌تر از آن، گمراهی مخالفان آنان است. بر اساس قرآن، کنارزدن و به استضعاف کشاندن هارون و علی (ع) نتیجه‌ای جز حلول غضب الهی ندارد. حال اگر ما در این تقریر، هارون (ع) را خطاکار و شایسته خشم و تنبیه موسی (ع) بدانیم، مشخص است که علی (ع) نیز به عنوان کفه مهم و وزین این قیاس، در برخی امور سزاوار انتقاد است (نعوذ بالله).

۴. دستاورد پژوهش

این پژوهش افزون بر آنکه درباره دو آیه از آیات قرآن و نیز فرازی از داستان حضرت موسی (ع) نکته‌ای را تبیین و تشریح نمود، در بعد فراگیری دربردارنده دستاوردهای تفسیری بود که در این موضع آنها را متذکر می‌شویم:

۲. بررسی آیات مربوط به برخورد موسی (ع) با هارون (ع)، ما را مَصّر می‌سازد تا پیوسته و به عنوان یک سیره و رفتار همیشگی در هنگام تفسیر آیات مربوط به انبیاء الهی به ویژه، انبیای بنی اسرائیل از تورات غافل نباشیم؛ زیرا نفوذ و رهیافت فرهنگ توراتی در روایات اسلامی و پس از آن، در ذهنیت مسلمانان در امور گوناگون غیر قابل انکار است. این ذهنیت و سلطه توراتی سبب شده است تا گاه عصمت و جایگاه انبیاء بزرگ خدا را از آنچه که هست، کمتر بپنداریم و خدای ناکرده به تقصیر در حق آنان مبتلا گردیم. این سیطره بنی اسرائیلی سبب شده در مواضعی از قرآن، مفسران از درنگ و تدقیق جامع بازمانده و با اتکاء بدان پیش فرض‌ها، به توجیهاات و برشمردن دلایل و چرایی‌ها برآیند. این تذکر به معنای کم‌انگاشتن زحمات فراوان و بی‌نظیر مفسران و عالمان در طی اعصار مختلف نیست. همه قرآن‌پژوهان مدیون نورپاشی این عالمان گرانقدر هستیم و در مواضع متعدد از خوان علمی آنان که سخاوتمندانه گسترده‌اند، بهره‌مند می‌شویم، اما مبرهن است جز کلام خدا و کتاب شریفش، هیچ اثر و مکتوبی معصوم و مبرای از نقص نبوده و نیست.

۳. باید به سنت‌شکنی‌های قرآن در آیات توجه و اهتمام جدی داشت. بدین معنا که اگر در آیه‌ای از قرآن ما شاهد آن بودیم که خداوند از روشی خاص و ویژه در تبیین موضوعی استفاده نموده است که در موارد دیگر، این روش را بکار نمی‌گیرد، آن موضع برایمان مهم جلوه کند. برای نمونه، در داستان موسی (ع) و سامری، برخلاف سنت دیرینه خدا در قرآن که از بیان جزئیات در داستان و قصص دوری می‌کند، یکباره با شرح جزئیات و پرداختن به جوانب متعدد داستان، قصه را دنبال می‌نماید. بایسته است که مفسر و قرآن‌پژوه در مواجهه با این موضوع، در پی طرح پرسش‌های جدی برآید. ظاهراً، یکی از اهداف خداوند با توصیف جزئیات و شرح دقیق ماجرا در این داستان، آن است که اتهامات وارده بر هارون (ع) از سوی بنی اسرائیل را ردّ نموده و از حکمت و بزرگی و صبر هارون (ع) پرده بردارد. امری که با تفسیر مشهور از آیات به‌طور کامل پوشیده مانده و حتی با کمال تأسف، در حق این پیامبر بزرگ خدا جفا شده است.

۴. به هنگام بررسی آیات اعم از قصص و غیره، توجه به اصطلاحات و گوهر معنایی لغات و نیز فضای داستان، قرآن و سیاق آیات، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اگر هنگام تفسیر آیات، بدون توجه به معانی اصیل واژه‌ها و فضای موجود بر آیات، به تفسیر مبادرت ورزیم، آنگاه برداشت ما از آیات قرآن با نقص‌های جدی و اما و اگرهای پی‌درپی مواجه شده و به جای آنکه تفسیرمان در خدمت هدف اصلی خداوند و قرآن درآمده باشد، خود سرآغاز شبهات و اشکالات بسیاری می‌شوند که حل آن‌ها با دشواری‌های زیاد و هزینه‌های هنگفت همراه خواهد شد.

نتیجه‌گیری

از بررسی آیات متضمن پرخاشگری و حمله فیزیکی حضرت موسی (ع) به حضرت هارون (ع) نتایج زیر حاصل شد:

۱. حضرت موسی (ع) بر اساس اطلاع از قبل یافته از سوی خداوند، از بی‌گناهی هارون (ع) کاملاً آگاه بود و هنگام رویارویی با قوم بنی‌اسرائیل و هارون (ع) و سامری از کم‌وکیف ماجرا از هر سه آنها تفحص و جستجو می‌کند. موسی (ع) در این تفحص با تحنن و فقط از راه گفتگو، حقیقت را برای همگان آشکار می‌کند و بی‌گناهی هارون (ع) را برای همیشه تثبیت می‌نماید. این تفسیر از آیات برخلاف تورات است که سامری را به‌طور کلی از داستان حذف نموده و پیشنهاد گوساله‌پرستی و ساخت گوساله را به هارون (ع) نسبت می‌دهد.

۲. حضرت موسی (ع) در هنگام برخورد با هارون (ع) هرگز متعرض جسم ایشان نشد و با این کار، زمینه توهین و تحقیر خود و هارون (ع) را فراهم نکرد؛ بلکه سر هارون (ع) را به نزدیک خود کشاند و با احترام و به آهستگی از او درباره ماجرای گوساله‌پرستی بنی‌اسرائیل پرسش کرد و حضرت هارون (ع) نیز، ضمن تقدیم پاسخ‌های لازم و تبرئه خویش، خود را از استحقاق هرگونه ملامتی پیراسته کرد و به برادر خود توصیه به مؤاخذه نکردن و دشمن‌شاد نمودن نمود.

۳. چون همیشه و در تمام داستان‌های انبیاء بنی‌اسرائیل، ردپای اسرائیلیات برگرفته از تورات، مبنی بر وهن انبیاء مشاهده می‌شود، در این داستان نیز، وقوع اسرائیلیات صورت گرفته است و این امر ما را بر دقت بیشتر در ارائه برداشت‌ها و تفاسیر آیات قرآن و می‌دارد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
کتاب مقدس.
- ابن بابویه قمی، محمد بن علی. (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه، ج ۲. دفتر انتشارات اسلامی.
ابن بابویه قمی، محمد بن علی. (۱۹۸۸). علل الشرایع. مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب، ج ۳. دار صادر.
ابن درید، محمد بن حسن. (۱۴۰۷). جمهرة اللغة. دار العلم للملایین.
ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰). تفسیر التحریر و التنویر. مؤسسة التاریخ العربی.
ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱). تهذیب اللغة، ج ۲. دار إحياء التراث العربی.
برقی، احمد بن محمد. (۱۳۷۱). المحاسن، ج ۲. قم: دار الکتب الإسلامیة.
حیدرزاده، ناصر، و علی محمدی، مرضیه. (۱۳۹۸). ارزیابی دیدگاه‌ها درباره چرائی برخورد غضب‌آلود حضرت موسی(ع) با هارون(ع) در قرآن. تفسیر پژوهی، ۶(۲)، پیاپی: ۱۲، ۴۵-۷۶.
رازی، فخرالدین محمد بن عمر. (۱۴۲۰). مفاتیح الغیب، ج ۴. دار احیاء التراث العربی.
زمخشری، محمود. (۱۴۰۷). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ۳. دار الکتب العربی.
سبحانی، جعفر. (۱۳۹۰). منشور جاوید، ج ۵. مؤسسه امام صادق(ع).
سید مرتضی، ابوالقاسم علی بن حسین. (۱۴۰۳). تنزیه الانبیاء. الشریف الرضی.
شوکانی، محمد بن علی. (۱۴۱۴). فتح القدر. دار ابن کثیر و دار الکتب الطبیب.
صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة، ج ۲. فرهنگ اسلامی.
طباطبایی، محمد حسین. (۱۹۷۳). المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۳. مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳. ناصر خسرو.
طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲). جامع البیان فی تفسیر القرآن، دار المعرفة.
طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۶). مجمع البحرین، ج ۳. مرتضوی.
طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن، دار إحياء التراث العربی.
فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). کتاب العین، ج ۲. دار و مکتبه الهلال.
قطب، سید. (۱۴۲۵). فی ظلال القرآن، ج ۳۵. دار الشروق.
کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی، ج ۴. دار الکتب الإسلامیة.
مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، ج ۳۲. دار الکتب الإسلامیة.
نادری قهفرخی، حمید. (۱۳۹۳). بررسی دیدگاه آیت‌الله معرفت در تحلیل برخورد موسی(ع) با هارون بعد از واقعه گوساله پرست شدن بنی اسرائیل. دین و دنیای معاصر، ۱(۱)، ۱۱۷-۱۴۳.
نادری قهفرخی، حمید و بهجت پور، عبدالکریم. (۱۳۹۲). بررسی تحلیل علامه طباطبائی از بازخواست هارون(ع) توسط موسی(ع). اندیشه نوین دینی، ۹(۲)، پیاپی: ۳۴، ۲۷-۴۶.
نریمانی، زهره؛ اقبالی، مسعود و چهری، مجید. (۱۴۰۰). بازشناسی معنایی واژگان «غیظ»، «غضب» و «سَخَط» در قرآن کریم با رویکرد تفسیری.
پژوهش‌های قرآن و حدیث، ۵۴(۱)، ۲۳۹-۲۱۹. <https://doi.org/10.22059/jqst.2021.322181.669740>

References

- The Holy Qur'an.*
The Bible.
Al-Azharī, Muḥammad bin Aḥmad. (1992). *Tahdhīb al-Lughah* (2nd ed.). Dār al-Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]

- Al-Barqī, Aḥmad bin Muḥammad. (1992). *Al-Maḥāsīn* (2nd ed.). Qom: Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]
- Al-Farāhīdī, Khalīl bin Aḥmad. (1989). *Kitāb al-‘Ayn* (2nd ed.). Dār wa Maktabat al-Hilāl. [In Arabic]
- Al-Kulaynī, Muḥammad bin Ya‘qūb. (1987). *Al-Kāfī* (4th ed.). Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]
- Al-Rāzī, Fakhr al-Dīn Muḥammad bin ‘Umar. (1999). *Maḥāṣin al-Ghayb* (4th ed.). Dār al-Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. [In Arabic]
- Al-Sharīf al-Murtaḍā, Abū al-Qāsim ‘Alī ibn al-Ḥusayn. (1983). *Tanzīh al-Anbiyā’*. Al-Sharīf al-Raḍī. [In Arabic]
- Al-Shawkānī, Muḥammad bin ‘Alī. (1994). *Fath al-Qadīr*. Dār Ibn Kathīr and Dār al-Kalīm al-Ṭayyib. [In Arabic]
- Al-Ṭabarī, Muḥammad bin Jarīr. (1992). *Jāmi‘ al-Bayān fī Tafsīr al-Qur‘ān*. Dār al-Ma‘rafah. [In Arabic]
- Al-Ṭabāṭabā‘ī, Muḥammad Ḥusayn. (1973). *Al-Mīzān fī Tafsīr Qur‘ān* (3rd ed.) Al-A‘lamī Foundation for Publications. [In Arabic]
- Al-Ṭabrisī, Faḍl bin al-Ḥasan. (1993). *Majma‘ al-Bayān fī Tafsīr al-Qur‘ān* (3rd ed.). Nāṣir Khosrow. [In Arabic]
- Al-Ṭurayḥī, Fakhr al-Dīn bin Muḥammad. (1997). *Majma‘ al-Bahrayn* (3rd ed.). Murtaḍawī. [In Arabic]
- Al-Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥassan. (n.d.). *Al-Tibyān fī Tafsīr al-Qur‘ān*. Dār al-Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. [In Arabic]
- Al-Zamaksharī, Maḥmūd. (1987). *Al-Kashshāf ‘an Haqā‘iq Ghawāmiḍ al-Tanzīl* (3rd ed.). Dār al-Kitāb al-‘Arabī. [In Arabic]
- Ḥaydar-zādeh, Nāṣir, & ‘Alī-Muḥammadī, Marḍīyah. (2019). "Evaluation of perspectives on the reason for Moses' angry confrontation with Aaron in the Qur'an". *Research-Interpretation*, 6(2): 45-76. [In Persian]
- Ibn ‘Ashūr, Muḥammad al-Ṭāhir. (1999). *Al-Taḥrīr wa-al-Tanwīr*. Arab History Foundation. [In Arabic]
- Ibn Bābiwayh al-Qummī, Muḥammad bin ‘Alī. (1993). *Man lā yahḍuruḥu al-Faqīh* (2nd ed.). Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Teachers' Society. [In Arabic]
- Ibn Bābiwayh al-Qummī, Muḥammad bin ‘Alī. (1988). *‘Ilal al-Sharā‘i‘*. Al-A‘lamī Foundation for Publications. [In Arabic]
- Ibn Durayd, Muḥammad ibn al-Ḥassan (1987). *Jamharat al-Lughah*. Dār al-‘Ilm lil-Malāyīn. [In Arabic]
- Ibn Manzūr, Muḥammad bin Mukram (1414 AH). *Arabic Language* (3rd ed.). Dār al-Šādir. [In Arabic]
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir et al. (1995). *Nemūnah Interpretation* (The Sample Commentary) (32nd ed.). Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Persian]
- Nāderī Qahfarkhī, Ḥamīd. (2014). "Examining Ayatollah Ma‘rifat's perspective on analyzing Moses' encounter with Aaron after the Israelites' calf-worship incident". *Religion and Contemporary World*, 1(1): 117-143. [In Persian]
- Nāderī Qahfarkhī, Ḥamīd, & Bahjat-pūr, ‘Abd al-Karīm. (2013). "Examining Allamah Tabatabai's analysis of Aaron's questioning by Moses". *New Religious Thought*, 9(2): 27-46. [In Persian]
- Narīmānī, Zuhrah, Iqbālī, Mas‘ūd, & Chihrī, Majīd. (2021). "Semantic re-identification of the words 'ghayz', 'ghaḍab', and 'sakhaṭ' in the Holy Qur'an with an interpretive approach". *Qur'anic and Hadith Research*, 54(1): 219-239. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jqst.2021.322181.669740>
- Qutb, Sayyid. (2004). *Fī Zilāl al-Qur‘ān* (35th ed.) Dār al-Shurūq. [In Arabic]
- Šādiqī Tihirānī, Muḥammad. (1986). *Al-Furqān fī Tafsīr al-Qur‘ān bi-al-Qur‘ān wa-al-Sunnah* (2nd ed.). Islamic Culture. [In Arabic]
- Subḥānī, Ja‘far. (2011). *Manshūr-i Jāvīd* (5th ed.). Imam Sadiq Institute. [In Persian]